

В.П. Славов,*д-р с.-г. наук, професор, чл.-кор. УААН,***О.В. Коваленко,***аспірант,**Український науково-дослідний інститут
продуктивності агропромислового комплексу*

АСПЕКТИ РОЗВИТКУ ІНФРАСТРУКТУРИ СІЛЬСЬКОЇ ТЕРИТОРІЇ В РИНКОВИХ УМОВАХ

Сільська територія як економічне формування являє собою складну і багатофункціональну природу, соціально-економічну й виробничо-господарську структуру та характеризується сукупністю властивих кожній з них особливостей: площею земельних угідь, на яких вона розміщена; чисельністю населення; обсягами і структурою виробництва; розвитком соціальної та виробничої інфраструктури; формою зайнятості у виробництві й обслуговуванні тих, хто проживає на ній, та іншими рисами [1; 2].

Збалансований, сталий розвиток сільських територій залежить від формування високоорганізованого ринкового середовища, що відповідає потребам споживача і можливий лише шляхом створення і функціонування ефективної інфраструктури – виробничої, ринкової, соціальної – синергетичний вплив якої на кількісні та якісні результати аграрного виробництва переоцінити неможливо.

Загальною функцією кожного виду інфраструктури є забезпечення ефективної роботи основних галузей сільського господарства – рослинництва, тваринництва, промислових – харчової, переробної, будівельної та ін.

Термін «інфраструктура» (від лат. *infra* – нижче і *structura* – будова (взаєморозташування) [3] вперше почав застосовуватись в дослідженнях західних економістів. Він запозичений з військової термінології і використовувався як визначення «сукупності будинків, споруд і комунікацій, необхідних для організації системи постачання збройних сил, зокрема, для товарів і передачі повідомлень» [4]. З 50-х років ХХ століття термін почав застосовуватись в економічній літературі. Незважаючи на його широке використання у вітчизняній та зарубіжній економічній літературі, поняття «інфраструктура» досліджено недостатньо і трактується неоднозначно.

Одна група авторів визначає інфраструктуру як систему обслуговування [5]. Інші наголошують лише на певних видах діяльності, які забезпечують: «... взаємний пошук один одного продавцями та покупцями, рух товару, обмін товару на гроші, а також господарсько-економічну та фінансову діяльність ринкових структур» [6]. Автори Р.І. Нудельман, І.А. Тараканова, Т.І. Тищенко [7, 8, 9] до

складу інфраструктури включають будівництво доріг, портів, аеродромів, станцій тощо.

Деякі іноземні автори розуміють поняття «інфраструктура» як суму матеріальних, інституційних та особистісних умов і закладів, що надаються в розпорядження економічних одиниць та створюють умови для повної інтеграції й забезпечення максимально можливого рівня розвитку виробничої діяльності [10]. Дж.Д. Сакс і Л.Б. Фелікс [11] під цим терміном розуміють ряд товарів та послуг, які надаються державою безкоштовно за умови, що ці суспільні блага є доповнюючими й необхідними для ведення господарської діяльності, створюють передумови розвитку виробництва.

Загальну характеристику інфраструктури ринку наводять вітчизняні автори [12], стверджуючи, що це – комплекс інститутів, служб, підприємств, організацій, які забезпечують нормальний режим безперебійного функціонування ринку.

З розвитком науки й накопиченням досвіду поступово виявлялися закономірні залежності ефективності виробництва від рівня розвитку інфраструктури. Чим вище рівень розвитку інфраструктури, тим привабливіша територія для надходження інвестицій, робочої сили, тим динамічніший економічний розвиток, вищий рівень життя населення. Пізніше була усвідомлена необхідність першочергового розвитку інфраструктури в нових регіонах [13–18].

В економічно розвинених країнах світу у створенні інфраструктури активну участь бере держава, яка здійснює основні капіталовкладення у її розвиток. Це зумовлено великою капіталомісткістю цих галузей, низькою рентабельністю і навіть збитковістю, тривалим робочим циклом тощо. Водночас розвиток інфраструктури є об'єктивною передумовою розширеного відтворення, відчутно впливає на рівень економічного розвитку країни, ефективність і результативність народного господарства, на конкурентоспроможність продукції.

Мета статті – дослідити генезу поняття «інфраструктура» та охарактеризувати основні блоки інфраструктурного комплексу аграрного сектору в період трансформації ринкової економіки у взаємозв'язку з проблемами сталого розвитку сільських територій.

Аналіз численних робіт вітчизняних та іноземних авторів свідчить, що економічний розвиток будь-якої території, у тому числі й сільської, характеризується чотирма інфраструктурними блоками (рис.).

Виробнича інфраструктура — це сукупність галузей і підгалузей: будівництво та виробництво будівельних матеріалів, ремонтне господарство, паливно-енергетичний комплекс, хімічна галузь, меліоративний комплекс, переробна галузь, таропакувальне виробництво, холодильно-складське господарство, автотранспортне господарство. Основними їх функціями є виробничі послуги і забезпечення економічного обігу в національній економіці. Вони створюють загальні умови для розміщення й успішного функціонування виробничої сфери і включають: будівництво будівель і споруд, шосейних доріг, каналів, мостів, портів, аеродромів та інше матеріально-технічне забезпечення; всі види транспорту (автомобільний, повітряний, водний, залізничний); засоби зв'язку, що забезпечують виробництво; енергопостачання; санітарно-технічне обслуговування; систему просування товарів; заготівлю і збут сільськогосподарської продукції тощо.

Функції соціальної інфраструктури (праця, культурно-освітні заклади, житлово-комунальне господарство, торгівля, охорона здоров'я, фізкультура і спорт, громадське харчування, побутове обслуговування, пасажирський транспорт, зв'язок, енерго- та водопостачання) зводяться до забезпечення матеріальних і культурно-побутових умов нормальної життєдіяльності населення.

Ринкова інфраструктура включає в себе біржі, оптові, брокерські, аудиторські організації, заклади фінансово-кредитної системи, маркетингові, інформаційно-комунікаційні служби, наукові та навчальні центри тощо. Їхня функція — забезпечувати стабільний розвиток і функціонування ринкового механізму регулювання економіки, безперервний рух товарів та послуг у різних сферах суспільного відтворення.

Екологічна інфраструктура — це екологічні інституції, функція яких полягає в охороні, відтворенні й поліпшенні стану навколишнього природного середовища [19;20].

У радянській економічній літературі панувала думка, що підприємства галузей інфраструктури, як правило, не приносять прибутку, що стало однією з причин формування виробничої та соціальної інфраструктури за залишковим принципом. Це призвело до низької якості шосейних доріг і залізниць, комунального господарства, зв'язку та ін. Виявилось, що в умовах науково-технічного прогресу темпи розвитку промисловості та сільського господарства, їх ефективність безпосередньо залежать від розвитку економічної та соціальної інфраструктури. У свою чергу, ефективність галузей, які входять до інфраструктури, залежить від їх оптимальної пропорційності й планомірності розвитку [1;3;21;22].

У 90-х роках ХХ ст. в Україні сфера економічної та соціальної інфраструктури зазнала глибокої кризи. Для її подолання стало необхідним здійснення радикальних економічних перетворень у промисловості та сільському господарстві, відновлення раціональних норм заощаджень і накопичення необхідних коштів для технічного переоснащення галузей інфраструктури [14–18; 23–26].

Особливий інтерес для дослідників становить розвиток галузей інфраструктури в аграрному секторі періоду трансформації економіки в поєднанні з проблемами сталого розвитку сільських територій.

Розвитку ринкових відносин і формуванню галузей інфраструктури в аграрній сфері присвячено праці П.Т. Саблука, В.В. Юрчишина, Л.Г. Чернюк, Д.В. Клинового С.І. Дорогунцова, А.П. Голикова, Б.М. Данилишина та ін. У дослідженнях розвитку виробничої інфраструктури агропромислового комплексу приділяється поглиблена увага таким її складникам як холодильно-складське та автотранспортне господарство, таропакувальне виробництво й ремонтне обслуговування сільгосптехніки [1;21;22;26–29].

Після понад десятиліття структурно-інституційних реформ аграрний сектор України змінився. Внаслідок реорганізації колишніх суспільних підприємств виникли різні за розмірами, формою власності й методами управління типи господарств. Багато з них вочевидь будуть перехідними, однак уже тепер вагомим проблемою є оцінка їхньої життєздатності у нових ринкових умовах та внеску в розвиток сільської території.

Надумку авторів [1;20–22;26–29], обов'язковими умовами відродження й ефективного функціонування продуктивних сил аграрного сектору України є створення такого економічного середовища господарювання, яке б забезпечило можливості комплексного розвитку регіональної економіки. Цільовими його орієнтирами повинні стати: поглиблення спеціалізації на виробництвах, які мають сприятливі регіональні передумови для розвитку, при обов'язковому збільшенні рівня промислового розвитку аграрних територій; чітко виражена соціальна орієнтація аграрної економіки; підвищення рівня життя сільського населення; стабілізація екологічної ситуації на сільськогосподарських землях і в агропромислових виробництвах; розширення зовнішньоекспортних зв'язків і можливостей самофінансування.

Актуальність проблеми комплексного розміщення продуктивних сил зростає, а магістральним напрямом її розв'язання стає формування територіально-економічних комплексів, взаємозумовлене поєднання органічно зв'язаних між собою підприємств на певній території відповідно до особливостей її ресурсної бази і транспортно-географічного положення, які забезпечують максимум продукції при найменших витратах.

Особливо важливими є внутрішні зв'язки виробничого характеру як основи формування комплексу, а саме:

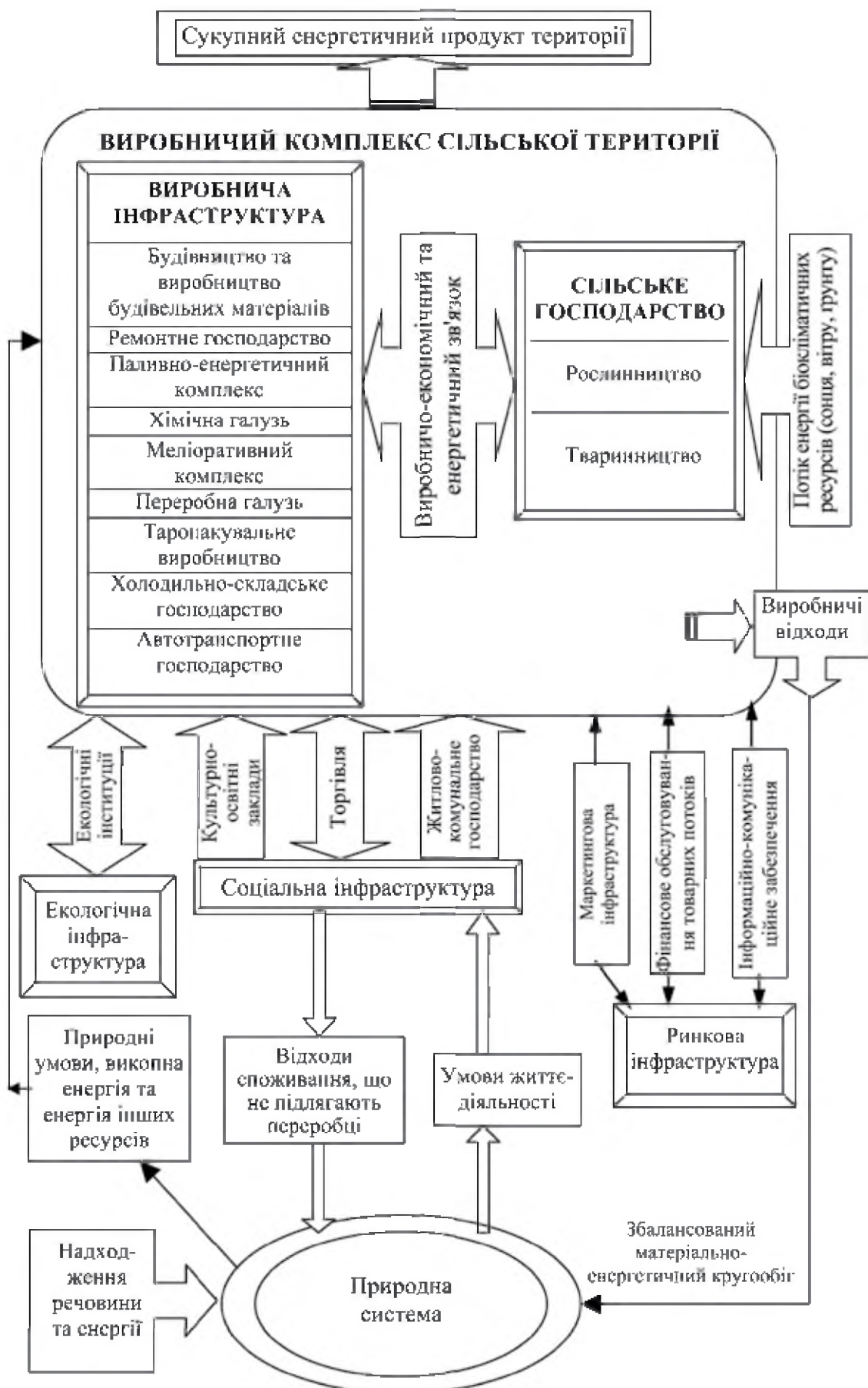

Рис. Схема основних матеріально-енергетичних потоків в еколого-економічній системі

зв'язки, зумовлені використанням різними підприємствами спільної інфраструктури;

зв'язки щодо кооперування і комбінування в процесі виробництва продукції, комплексного використання сировини, палива, допоміжних матеріалів, споживання готової продукції.

Формування в межах сільської території територіального комплексу, на відміну від ізольованого розміщення підприємств, дає змогу зекономити значні капіталовкладення, протяжність комунікацій, вирішити питання охорони навколишнього природного середовища і раціонального використання земельних ділянок, природних ресурсів тощо. На формування територіального комплексу найбільше впливають ті виробництва, які мають велике комплексоутворювальне значення, а саме: паливно-енергетична промисловість, машинобудування, будівництво і виробництво будівельних матеріалів, лісова і деревообробна галузі економіки. Закономірність комплексного розвитку сільської території та розміщення її продуктивних сил проявляється у формі різноманітних економічних взаємозв'язків, які розвиваються на основі спільного використання сировини, робочої сили, інфраструктури, енергії, виробництва продукції, спеціалізації, допоміжного й обслуговуючого виробництва тощо.

Спільною функцією для всіх видів інфраструктури (виробничої, соціальної, ринкової, екологічної) є забезпечення належних умов діяльності підприємств сільського господарства. Разом з тим існують специфічні функції в інфраструктурному забезпеченні, які розрізняються за об'єктом впливу – системою виробничих відносин між суб'єктами комплексу та продуктивними силами конкретної його сфери, і проявляються в характері впливу на розвиток території, ступені впливу та результативності.

Розглянемо детальніше поняття «виробнича інфраструктура» і проаналізуємо результати наших досліджень щодо становлення та перспектив її розвитку. Виробнича інфраструктура – це не просто сума, набір підрозділів, що створюють загальні умови функціонування основного виробництва в аграрному секторі, а діюча динамічна їх система (як сукупна єдність), між окремими складниками якої існують багатогранні зв'язки й енергетичні потоки. Взаємозв'язок цих складових систем і забезпечення безперервного функціонування виробничого процесу, де кожна наступна стадія реалізує результати попередньої, зумовлюється дією складного збалансованого передавального механізму, яким є інфраструктура.

Ефективність функціонування підрозділів обслуговуючого і допоміжного характеру залежить від того, як тісно вони зв'язані з основними виробничими сферами території, від темпів їх розвитку, які мають випереджати основне виробництво, підвищуючи його роль у структурі аграрного комплексу і забезпечувати активізацію господарської діяльності всіх його учасників.

Рівень розвитку інфраструктури, яка створює матеріальні передумови здійснення всіх етапів виробництва продовольчої продукції, має відповідати ступеню розвитку основного виробництва, чого, на жаль, не спостерігається і що гальмує входження аграрного комплексу в ринок. Очевидна недостатня налагодженість механізму всіх підрозділів інфраструктури, недосконалість економічних зв'язків і відносин, неузгодженість організаційного характеру. Розбалансованість у розвитку основного виробництва та інфраструктурних підрозділів аграрного комплексу зумовили невідповідність технічного й організаційного рівнів їх розвитку, що в кінцевому рахунку призвело до зниження ефективності всього виробництва [1;3;21;22].

Виходячи з того, що поняття «сільська територія» трактується як «економічне формування, для якого характерна географічна цілісність і економічна єдність, в якому на основі територіального поділу праці, специфічних особливостей структури господарства, наявних ресурсів, спільності соціально-економічних, екологічних, демографічних проблем формується і розвивається територіально-господарський комплекс задля підвищення життєвого рівня населення» [1;2], то ефективність функціонування сільської території складається із сукупної ефективності всіх основних галузей аграрного виробництва та галузей виробничої і соціальної інфраструктури, що функціонують на даній території і, таким чином, здійснюють свій внесок у її розвиток. Кожний окремий вид продукції, виробленої в межах даної території, на наш погляд, є проміжним і, водночас, продуктивним ресурсом на шляху до створення сукупного суспільного продукту даної території.

Всі етапи виробництва сільськогосподарської продукції і продукції галузей інфраструктури сільської території пов'язані із споживанням енергоресурсів, проблема раціонального використання яких на сьогоднішній день є однією з найактуальніших як в Україні, так і у світі. Вся господарська діяльність людини є сукупністю процесів трансформації різноманітних енергетичних потоків з метою створення матеріальних ресурсів доцільної кількості та якості.

Проте здебільшого до уваги беруть окремі види енергоресурсів (паливно-енергетичні, антропогенні, непоновлюваної енергії та ін.), хоча всі фактори виробництва, що забезпечують можливість функціонування аграрної сфери, є носіями енергії. Тому постає необхідність існуючих у науковій літературі та функціонуючих у практиці господарюючих суб'єктів поняття виробничої, соціальної, ринкової, екологічної інфраструктури розглядати як складники виробничо-економічного комплексу сільської території із своїм енергетичним потенціалом.

Висновки. 1. Сталий розвиток сільської території неможливий без ефективного функціонування галузей інфраструктури (впровадження енерго- та ресурсозберігаючих технологій, зниження витрато-

місткості продукції), що в кінцевому рахунку сприятиме підвищенню продуктивності, у тому числі й енергетичної, сільської території.

2. Ефект виробничої інфраструктури в цілому та її складників має в основному міжгалузевий характер і проявляється у результатах функціонування не окремих її підрозділів, а в основних виробничих сферах сільської території. Недооцінка ролі інфраструктури, економія на витратах в інфраструктурні підрозділи спричиняє значні втрати сільськогосподарської продукції, супроводжується нераціональним використанням ресурсів.

3. Недостатній розвиток підрозділів виробничої інфраструктури сільських територій призвів до послаблення і порушення господарських зв'язків агропромислового комплексу. Все це зумовлює необхідність здійснення прогресивних структурних змін, запровадження і розширення нових форм матеріального забезпечення й обслуговування з урахуванням особливостей ринкових відносин, налагодження порушених господарських зв'язків як між підрозділами інфраструктури, так і основними сферами виробництва.

4. Формування в межах сільської території територіального комплексу, основою якого є внутрішні зв'язки виробничого характеру, зумовлені використанням різними підприємствами спільної інфраструктури, сировини, палива, допоміжних матеріалів, готової продукції, кооперуванням і комбінуванням у процесі виробництва продукції дає змогу зекономити значні капіталовкладення.

Список літератури

1. Соціально-економічні проблеми розвитку українського села і сільських територій : матер. Сьомих річних зборів Всеукраїнського конгр. вчених економістів-аграрників. Київ, 9—10 лист. 2005 р. : редкол. П.Т. Саблук та ін. — К. : ННЦ ІАЕ, 2005. — 710 с.
2. Розвиток сільських територій України. — К. : ІВЦ Держкомстату України, 2006. — 751 с.
3. Економічна енциклопедія: у трьох томах : т. 1. : редкол. С.В. Мочерний (відп. ред.) та ін. — К. : Видавничий центр «Академія», 2000 — 864 с.
4. Голиков Н.Ф. Географія інфраструктури / Голиков Н. Ф. — К. : Вища школа, 1984. — 294 с.
5. Володін С. А. Концепція інноваційного провайдингу на наукоємному ринку АПК / Володін С. А. — К. : ІПП, 2005. — 26 с.
6. Беляєвський І.К. Статистика ринку товарів і послуг : підруч. / Беляєвський І. К. — М., 1995. — 364 с.
7. Нудельман Р.И. Учет внутранспортного эффекта при определении эффективности капиталных вложений в развитие инфраструктуры / Р. И. Нудельман, И. А. Тараканова // Проблемы функционирования и развития инфраструктуры народного хозяйства. — М. : ВНИИСИ, 1982. — 264 с.
8. Тараканова И.А. О методике учета эффекта от функционирования и развития инфраструктуры / Тараканова И.А. // Проблемы функционирования и развития инфраструктуры народного хозяйства. М. : ВНИИСИ, 1979. — 218 с.
9. Тищенко Т.И. О локальном и комплексном способах расчета потерь, связанных с функционированием производственной инфраструктуры / Тищенко Т. И. // Проблемы функционирования и развития инфраструктуры народного хозяйства. — М. : ВНИИСИ, 1986. — 212 с.

10. Федорова И.А. Эффективность функционирования и развития региональной инфраструктуры / И. А. Федорова, Т. И. Тищенко // Проблемы функционирования и развития инфраструктуры. Сб. трудов СОПСа при Госплане СССР. — М., 1987. — 198 с.
11. Сакс Джеффри Д. Макроэкономика. Глобальный поход / Д. Джеффри Сакс, Б. Ларрен Фелипс Ларрен Б. — М. : Дело, 1996. — 847 с.
12. Економічна теорія : політекономія. [Підруч.] : за ред. В. Д. Базилевича. — К. : Знання-Прес, 2001. — 173 с.; Петрова І. Економіко-правові засади забезпечення зайнятості населення України / І. Петрова // Україна: аспекти праці. — 2002. — № 6. — С. 8—11.
13. Комаров М.П. Инфраструктура регионов мира : учеб. / Комаров М. П. — СПб. : Изд-во Михайлова В.А., 2000. — 347 с.
14. Комплексное развитие инфраструктуры рынка средств производства в России : под. ред. А. П. Гарнова. — М. : Изд-во РЭА, 1995. — 184 с.
15. Национальная экономика (инфраструктура рынка средств производства) : учеб. пос. / под. ред. А. П. Гарнова. — М. : Изд-во РЭА, 1997. — 162 с.
16. Голиков Н.Ф. Инфраструктурно-территориальный комплекс: (теория, методы, практика) / Н. Ф. Голиков, Б. Я. Двоскин — Алма-Ата : Гылым, 1990. — 221 с.
17. Гребнев Е.Т. Совершенствование управления производственной инфраструктурой и его эффективностью : учеб. пос. / Е. Т. Гребнев, Н. А. Нестеров. — М. : МИНХ, 1983. — 91 с.
18. Катаев А.Х. Региональная инфраструктура : содерж., планир. и эффектив. развития / Катаев А. Х. — Душанбе: ИРФОН, 1990. — 205 с.
19. Уваров С. Производственная инфраструктура союзного государства: возможности и этапы интегрирования / Уваров С. // [http:// mark. abz.ru/ navalochnaya/ infrastrukt.shtml](http://mark.abz.ru/navalochnaya/infrastrukt.shtml)
20. Борщевський П. Дослідження інфраструктури індустріального регіону / П. Борщевський, Л. Дейнеко // Економіка України. — 1999. — № 12. — С. 80—88.
21. Чернюк Л.Г. Виробнича інфраструктура АПК України / Чернюк Л.Г., Антоньєва Л.С., Шедрова І.М., Нікітюк М.П., Майстренко Н.Ю. — К. : РВПС. — 2000. — 101 с.
22. Чернюк Л.Г. Розміщення продуктивних сил і регіональна економіка : навч. посіб. / Л. Г. Чернюк, Д. В. Клиновий — К. : Україна, 2005. — 245 с.
23. Актуальные проблемы переустройства села в новых экономических условиях : науч.-метод. сб. : науч. ред. В. И. Немировский. — М. : ЦНИИЭП, 1991. — 104 с.
24. Методологические проблемы совершенствования показателей трудозатрат : социальная инфраструктура : под. ред. А. В. Васильева. — Донецк : Донбасс, 1992. — 151 с.
25. Развитие производственной инфраструктуры сельского хозяйства СССР : под. ред. В. П. Володина. — М. : ВНИИТЭИСХ, 1984. — 68 с.
26. Саблук П.Т. Розвиток сільських територій в контексті забезпечення економічної стабільності Держави : доповідь на Сьомих річних зборах Всеукраїнського конгр. вчених економістів-аграрників Київ, 9—10 лист. 2005 р. / Саблук П. Т. — К. : ННЦ ІАЕ, 2005. — 20 с.
27. Якубовський М. Інфраструктура — фактор прискорення інноваційного розвитку промисловості / М. Якубовський, В. Щукін // Економіка України. — 2007. — № 2. — С. 27—38.
28. Білозор Л.В. Формування та розвиток інфраструктури ринку інноваційної продукції в аграрній сфері / Л. В. Білозор // Економіка АПК. — 2005. — № 11. — С. 137—142.
29. Стегура В.В. Проблеми інфраструктурного забезпечення АПК України / В. В. Стегура // Економіка АПК. — 2004. — № 2. — С. 118—122.